

מוטיבציה ללחימה = ההקשר הישראלי

חלק ראשון

ענת זפרן¹

עד היום נחקרה הסוגיה של מוטיבציה ללחימה בספרות הפסיכולוגית-צבאית משני היבטים עיקריים: הראשון - האופן שבו משתנים אישיוניים ומשתנים מחקר הקבוצה הקטנה השפיעו על המוטיבציה ללחימה; השני - הנשען על הנחת מוצא פסיכולוגית-תפקודית, התמקד בהשפעות הטראומטיות של הלחימה. למרות מרכזיות המלחמה בחברה הישראלית, לא נעשה עד היום ניסיון לשפוך אור על סוגיית המוטיבציה ללחימה בהקשרה הכולל, הקשר המתעלה מעל סוגיות ברמת הפרט והקבוצה הקטנה אל תפיסה הרואה במוטיבציה ללחימה תופעה המובנית חברתית. מאמר זה הוא הראשון בסדרת שני מאמרים המנתח את תופעת המוטיבציה ללחימה כנעה על-פני רצף: ממשתנים ברמת המיקרו, העוסקים בצרכיו הבסיסיים של היחיד, עבור למשתנים המייצגים את ההקשר של הקבוצה הקטנה (מנהיגות ולכידות היחידה) וכלה במשתנים ברמת המאקרו - המתייחסים לאידיאולוגיות, לערכים, למיתוסים ולאתוסים, אשר הזינו והנציחו את המוטיבציה ללחימה בחברה הישראלית. המאמר הנוכחי יתחיל בהמשגה תיאורטית של המושג ובבחירת הגורמים העיקריים המשפיעים על מוטיבציית הלוחם, תוך שימת דגש בעיקר בסוגיות עדכניות מן המחקר על לכידות היחידה, על מנהיגות ועל ערכים. במאמר הבא נבחן את סוגיית המוטיבציה לחימה בחברה הישראלית מבעד למשקפיים חברתיים-תרבותיים. הטענה המרכזית בבסיס שני המאמרים גורסת כי למידה מעמיקה של סוגיית המוטיבציה ללחימה מחייבת להאיר את כלל הרצף. דיון בסוגיות ברמת היחיד מנותק מן המגמות החברתיות (ולהפך) הוא דיון עקר, המוביל להבנה חלקית בלבד של סוגיית המוטיבציה בשדה הקרב. לאור ההנחה כי שדה הקרב העתידי לא יהיה שונה משדה הקרב הנוכחי בהיבט של הגורם האנושי על יתרונותיו ומגבלותיו, וכי האדם ימשיך להיות במרכז הלחימה גם בעידן של שכלולים טכנולוגיים, נראה כי מן הראוי והנדרש שסוגיית המוטיבציה ללחימה תמשיך לעמוד במרכז ההתעניינות והמחקר של הפסיכולוגיה הצבאית.

מבוא

אקסטרה, ולא האמנתי [...] סיפרו לי שהייתי עם אקדח ביד ועוזי ביד שנייה, וצרחתי דבר אחד - את השם של חבר שלי שנהרג יום קודם [...] עד היום אני יכול לזכור בפרטי פרטים את הפנים שלו כשהסתכל עלי. וזה קטע שהרגשתי חרא עם זה, ממש חרא. עם כל התיארוצים שזה מלחמה, ואין ברירה וצריך להרוג, אבל הרגשתי רגשות אשמה."

(יובל, לוחם חרמ"ש בסיני - מלחמת יום"כ)

"כמו חלום. איזשהו חלום רע. כשאני חושב על זה נראה לי שלא קלטתי את מה שעברתי באותם ימים. לא רק כמה אתה קרוב למוות, ואתה מתייחס אל זה בשלוות נפש; בכלל כל החוויה של המלחמה, חברים שנפלו וכו'...אתה מנפנף את זה ככה, אתה לא רוצה להיזכר בזה [...] אני זוכר את הקטע הראשון שיריתי בחייל מצרי מעשר מטר בראש שלו. זה קטע שישב אתי שנים. זוכר שהוא הסתכל לי בעיניים, ואני יריתי בו. אז הדחקתי את זה. כשזה קרה, החברה סיפרו לי מאוחר יותר שהייתי בזאת

1

¹ ענת זפרן היא דוקטורנטית בתוכנית לחקר, ניהול ויישוב סכסוכים באוניברסיטה העברית.
* המחברת מבקשת להודות לד"ר ליאור שוחט על הערותיו הענייניות לטיוטה מוקדמת של מאמר זה, ולדאש ממד"ה, אל"ם איל אפרתי, על התמיכה לכל אורך הדרך.

הבנתי את זה עד אז. קראתי זאת זה בספרים אבל לא הבנתי את זה עד אז." (יהונתן, לוחם שייטת, על חוויותיו מהקרב בתעלת סואץ במלחמת יו"כ)².

דימויי המלחמה המופיעים בעדויותיהם של לוחמים מבליטים עד כמה שונה חוויית הלחימה מכל חוויה אחרת במציאות היום-יומית. לעיתים קרובות מוצגת המלחמה בזיכרונות הלוחמים כאיזושהי "פלנטה אחרת", "חלום רע", "קטע מסרט". פעמים נדמה שהתמונות העולות משדה הקרב מתארות מציאות המתנהלת על-פי חוקים שונים, או ללא חוקים כלל - מין כאוס כללי, תוהו ובוהו, עולם אפוקליפטי שבו שולטת האנרכיה, ובו אורב המוות מכל פינה. לא פעם מתלוות לזיכרונות תחושות של הלם, לחץ, שחיקה, התמוטטות וטראומה (לומסקי-פדר, 1998).

נוכח דימויים אלו מתעוררת ביתר שאת סוגיית המוטיבציה ללחימה (Combat Motivation). השאלה כיצד הפכה הלחימה למרכיב קבוע ומתמשך בחוויה האנושית למרות זוועותיה והיותה מנוגדת ליצר החיים הבסיסי של האדם, עוררה מאז ומעולם את סקרנות ההיסטוריונים (ראה לדוגמה: Langsman, 1954; Bodard, 1954). עניין מיוחד נסב סביב שאלת ההתנדבות למלחמה לאורך ההיסטוריה האנושית, ובאופן ספציפי לשאלה מדוע נזעקו צעירים כה רבים, נכספים להתייצב מול פני המוות ולהוכיח את עצמם בקרב (Moran, 1945; Kelly, 1986; מוסה, 1993). היסטוריונים אלו התמקדו בכמה אידאליים ייחודיים, כגון אידאליים של אחוות לוחמים, והחיפוש אחר שליחות קדושה שיש בה כדי להתעלות על השיממון של חיי היום-יום, כבסיס לתשובתם. הוא הדין בהוכחת הגבריות שביקשו המתנדבים למצוא במלחמה, ואשר קיוו כי תשמש אמצעי שיפיח רוח חדשה בחייהם ובחיי העם. מאוחר יותר, עם תחילתו של העידן המודרני, מיתוס הלחימה וההתנדבות לקרב נעוץ היה ברעיון מדינת הלאום. מלחמות ניטשו בשם האומה, והמחויבות לאומה היא אשר הניעה צעירים להתנדב למלחמה והאפילה על האימה ועל הסבל הכרוכים בה (להרחבה בעניין זה, ראה: מוסה, 1993).

לאחר מלחמת ה-2, החלו גם פסיכולוגים לחקור את שאלת המוטיבציה ללחימה מן הזווית האינדיבידואלית של הפרט הלוחם (ראה: Shils & Janowitz, 1948, כמחקר חלוץ). הכנת הכוחות ללחימה (Combat Readiness) נתפסה כמטרה העיקרית של הדיסציפלינה הפסיכולוגית-צבאית (למשל: Driskell & Olmstead, 1989; גל, 1999), וזו התמקדה בעיקר במונחים מתחום חקר הקבוצה הקטנה. לכידות, מנהיגות, סמכות ומוראל נחקרו כמשתנים העשויים להסביר את המוטיבציה של היחיד בקרב, תוך שהחוקרים נשענים על תאוריות פסיכולוגיות קלאסיות מבית מדרשם של פרויד ויונג (Smith, 2002) לצד תאוריות פסיכולוגיות מאוחרות יותר מאסכולת הלמידה (לסקירה, ראה:

(Newsome, 2003; Kellet, 1988).

גם מקומם של משתנים פסיכו-חברתיים, כדוגמת אידאולוגיה פוליטית, דתיות (Watson, 1994; Copeland, 1942), אתניות, פטריוטיות (Moskos, 1970, 1976) ואחרים - לא נפקד מן המחקר. אל עניין אינטלקטואלי זה הצטרפו חוקרים מתחום מדעי החברה, ובמיוחד הסוציולוגיה, אשר בחנו את מקומה של החברה והתרבות השלטת כמעודדת מוטיבציה ללחימה בקרב הפרט (לומסקי-פדר, 1998). מחקרים אלה התמקדו בעיקר בחקר הזיכרון הקולקטיבי (זפרן וברטל, 2003), תהליכי החברות (פורמן, 1994), תוצרי התרבות (ברטל, 1996; פירר, 1985), ובמיוחד באותם מיתוסים ואתוסים שולטים שהופכים את זיכרון הקרבות לעבר מפואר ומהולל המשרה מוטיבציה למלחמות ההווה (ראה, למשל: אלמוג, 1997; Bar-Tal, 1991).

חקר המוטיבציה ללחימה

"Not numbers or strength bring victory in war; but whichever army goes into battle stronger in soul, their enemies generally cannot withstand them."

Xenophon, 400BCE³

הציטוט לעיל, מפי אחד הפילוסופים הצבאיים הקדומים, מבטא את אחד הרעיונות השכיחים והבסיסיים ביותר בתורת הלחימה: את הקרב יכריע רק אחד - נפשו החזקה של האדם. "נפש חזקה" במונחים מודרניים מתורגמת לא אחת ל"רוח-צוות" (Esprit de Corps), "מוראל" (Morale) או מוטיבציית קרב (Combat Motivation). ואכן, קשה לשער, כי ניתן למצוא חולק על כך שמונחים אלו מבטאים את אותם מרכיבים ראשוניים, הכרחיים כל כך לניצחון בקרב.

התמורות הטכנולוגיות העוברות על הצבאות, וצה"ל בכללם, הסיטו לא אחת את הדגש מן האדם אל מערכות טכנולוגיות מתוחכמות. אולם, ככל שחולף הזמן, מתבהר יותר ויותר כי גם בעידן הלחימה הטכנולוגית "שדה הקרב הדיגיטלי" לא יהיה שונה משדה הקרב היום בהיבט של הגורם האנושי על יתרונותיו ומגבלותיו. האדם ימשיך להיות במרכז הלחימה גם בעידן של שכלולים טכנולוגיים. הלוחמים יישארו בשר ודם, יהיו פגיעים להרג ולפציעה ויהיו עסוקים בשרידותם האישית. מאפייני המערכה החדשה בשטח בנוי ומקומו המרכזי של הלוחם בה כבר כיום, בעידן של שינויים טכנולוגיים, מוכיחים כי לא ניתן לבטל את חשיבות הצורך בכוחות "קונבנציונאליים" המבצעים משימות "קונבנציונאליות". הצבא כארגון עדיין מעוצב ופועל באוריינטציה של קרב במשמעות של מפגש חזיתי אלים בין שני כוחות מזוינים (Boene, 1990). גם בעידן של מלחמות טכנולוגיות אפוא מבחינה צבאית נכון לומר כי רק כוחות קרקע יכולים לכבוש ולהחזיק בשטחים. וכל עוד הלוחם הוא בשר ודם, ספק אם נטיות לבו, העדפותיו והמנגנונים הפסיכולוגיים המניעים

הראשון, עסק באופן בו משתנים אישיותיים ומשתנים מחקר הקבוצה הקטנה השפיעו על המוטיבציה ללחימה של היחיד. כיוון המחקר השני יצא מנקודת מוצא פסיכולוגית-תפקודית, המגדירה את המלחמה כמצב של לחץ ומתמקדת בהשפעות הטראומטיות של ההתנסות על קבוצות שהוגדרו כהלומי קרב (נוי, 1991; סלומון ופלום, 1990; Milgram, 1986). לעומת זאת, השאלה, כיצד סייעה החברה - באמצעות סוכני חברות (כדוגמת מערכת החינוך, התקשורת, הספרות, השירה והתאטרון) - **בהבניית ובעידודה של המוטיבציה ללחימה** הייתה נחלתם של מדעני חברה אחרים: סוציולוגים, אנשי חינוך, מדע המדינה ועוד (ראה, לדוגמה: אלמוג, 1993; אוריין, 1996; ברטל, 1999).

לאור האמור לעיל, שתי מסרות עיקריות עמדו לנגד עיני: הראשונה, להציג בצורה שיטתית ואינטגרטיבית את **הגורמים העיקריים המשפיעים על מוטיבציה ללחימה בהקשר הישראלי**. לצורך המאמר הנוכחי תוגדר מוטיבציה ללחימה בהתאם למסורת הפסיכולוגית הקושרת את המושג "מוטיבציה" עם המושגים "מטרה" (goal) ו"צורך" (need), היינו: ההתנהגות הנצפית של האדם מונעת על-ידי צורך כלשהו ומכוונת לסיפוק אותו צורך או להשיג מטרה מסוימת בשמו. מוטיבציה ללחימה היא אפוא אותו **צורך (אחד או יותר) המניע את האדם ללחום בשדה הקרב. הנחת המוצא היא כי מעשה הלחימה מוביל לסיפוק הצורך באופן ישיר או להשגתה של מטרה המובילה לסיפוק הצורך באופן עקיף**. חלק זה יישען על בסיס תיאורטי היונק ממחקרים על צה"ל ועל צבאות אחרים, תוך שימת דגש בעיקר בסוגיות עדכניות מן המחקר על **לכידות היחידה, על מנהיגות ועל ערכים**.

המטרה השנייה היא **לבחון את שאלת המוטיבציה ללחימה בחברה הישראלית מנעד למשקפיים חברתיים-תרבותיים**. מרבית הספרות הצבאית הישראלית בנושא זה, כפי שאטען בהמשך, נכתבה בשנות ה-80 והצטמצמה לדיון בסוגיות של מנהיגות ולכידות היחידה כסוגיות המסבירות את תופעת המוטיבציה (ראה, למשל: פופר, 1989; רוגן, 1989). גם במחקרים עדכניים, החדשנות היא מעטה בלבד. עשרים שנה מאוחר יותר, אנו עדיין מוצאים בספרות המתפרסמת את אותה נטייה מוכרת להתמקד בסוגיות של מנהיגות, אחוות לחמים ולכידות היחידה (פופר, 1999; גל, 1999; Catignani, 2004). כמעט שאין בספרות הפסיכולוגית-צבאית מחקרים המדגישים את תרומתם של מנגנונים חברתיים-תרבותיים לעידוד המוטיבציה ללחימה בקרב החייל הישראלי⁶. אמנם, המחקר הפסיכולוגי-צבאי השכיל עם השנים לנוע בחיפוש אחר המניעים להתנהגות האדם בשדה הקרב ממשנתם אינטר-פסיכיים (מבית פסיכולוגית המעמקים של פרויד ויונג) למשתנים מחקר הקבוצה הקטנה, המייצגים את הקשר הדיאדי שבין החייל למפקדו ובין החייל לעמיתו בקרב; המעבר ממשנתם השזורים בנימי נפשו של הלוחם למשתנים

את ביצועיו בשדה הקרב, ישתנו. פחדיו של הלוחם, חולשותיו, רצונותיו ומניעיו - כל אלה עמדו בבסיס תפקודו של האדם בקרב מקדמת דנה, והם שישפיעו על ההכרעה גם בעידן שבו יהיה עליו להסתייע בעזרים טכנולוגיים משוכללים. סוגיית המוטיבציה ומשתנים אינדיבידואליים נוספים כדוגמת: העזה, אומץ, שליטה בפחד ומוראל, ימשיכו להיות גורם מכריע בשדה הקרב. זה היה נכון כשטבע Ardnt du Picq, מהמציבים הבולטים של תחילת המאה ה-20, את המשפט כי "ברגע המכריע של הקרב - הלב האנושי הוא הגורם העיקרי" (Greely & Cotton, 1989), והיה זה נכון, ככל שניתן לחזות מראש, גם בעידן של צבא יבשה דיגיטלי.⁴

עם זאת, המחקר האקדמי והצבאי נתקל לא אחת בקשיים בחקר המוטיבציה ללחימה. אחת הבעיות המרכזיות היא תולדה של חוסר ההבחנה בספרות המחקרית בין "מוטיבציה לשירות" (צבאי או קרבי) ובין "מוטיבציה ללחימה". פעמים אחרות, מתקשים החוקרים להמשיג ולמדוד מוטיבציה ללחימה בנפרד מסך כל המשאבים של הכוח הצבאי. במיוחד נכון הדבר בחקר מושג פסיכולוגי במהותו - "מוטיבציה", שאינו ניתן לצפייה ולמידה ישירה (Liddel, 1998).

קושי אחר נובע מחוסר ההבחנה - הן מבחינה מושגית והן מבחינה מתודולוגית - בין המושג "מוטיבציה ללחימה" למושגים קרובים אחרים, כדוגמת: "התנהגות קרב" (Combat Behavior) "רוח לחימה" (Fighting Spirit), "רוח-צוות" (Esprit De Corps) ו"מוראל" (Morale). לא אחת משתמש המחקר האקדמי והצבאי במושגים אלו בערבוביה, כתחליף למושג "מוטיבציה ללחימה" או בנוסף. ואם לא די בכך, הרי שכוחות המושג "מוטיבציה" בעגת היום-יום מוסיף קושי נוסף. נדמה כי המונח מוטיבציה הוא אחד המושגים המדעיים הבולטים שהשתרבו מתחום המחקר המדעי לספרות הפסיכולוגית הפופולרית והפכו להיות שגורים בשפתו של ההדיוט (Lay Person). זו אולי הסיבה לכך שפעמים רבות הכותבים אינם נדרשים להגדיר את המושג, ונחפזים לדון בשאלת ה"מה". תחת הניסיון להתמודד עם מיפוי תיאורטי ומתודולוגי של המושגים השונים, מבקשים הכותבים לענות על הסוגיה של מה הם הגורמים המעודדים מוטיבציה ללחימה. שאלות כגון, "כיצד ניתן להבטיח את ביצועי החייל בשדה הקרב", או - "מה מניע את החייל בקרב", עומדות במרכז החקירה, תוך שהכותבים משתמשים במושגים השונים בערבוביה, ואף אינם מבחינים בין מניעים פנימיים (Intrinsic Motives) ובין מניעים חיצוניים (Extrinsic Motives) ומעניקים להם משקל שווה⁵. זאת ועוד: למרות מרכזיותה של החוויה הצבאית והמלחמתית בחיי הפרט בחברה הישראלית, מעטים הם המחקרים אשר בחנו את שאלת המוטיבציה למלחמה בחברה הישראלית. העיסוק במוטיבציה ללחימה בספרות הפסיכולוגית-צבאית בישראל התמקד ברבות השנים בעיקר בשני כיווני מחקר עיקריים:

הצבא הישראלי נהנה ממוניטין של צבא מקצועי ויעיל, הרבה בזכות "רוח הלחימה" של החיילים המשרתים בשורותיו. ניצחונותיו של הצבא הישראלי אל מול צבאות ערב יחסו פעמים רבות לרוח השורה על יחידות זה"ל בשעת הקרב (Esprit de Corps) וללכידות (Unit Cohesion) הגבוהה בקרב החיילים ביחידות (Kellet, 1988; Newsome, 2003). מתוך הנחה כי לכידות היחידה משפיעה על המוטיבציה של החייל, מאמצי המפקדים לבנות את הלכידות ואת רוח הלחימה מתחילים כבר עם תחילת דרכו של החייל בצה"ל. השבעתו של החייל אמונים נערכת במקום בעל משמעות היסטורית-סימבולית, הטומנת בחובה זיכרון קולקטיבי של ניצחונות בקרבות לאומיים, כדוגמת לטרון או רחבת הכותל המערבי. בהשבעה, המסמלת את סיומה המוצלח של הטירונות, של "מסע הכומתה" או ה"מסלול" מקבל החייל לידיו את הכומתה בעלת הצבע המסמל את יחידתו. ההבחנה בין היחידות השונות באמצעות צבען השונה של הכומתות, סיכות היחידה, המדים השונים וסמלי סטטוס אחרים לצד הנחלת הרצאות על מורשת הקרב - עונים כולם על הצורך של היחיד להשתייך אל קבוצה ולהזדהות עימה (Baumeister & Leary, 1985). באמצעות סיפורי מורשת הקרב וסמלי הסטטוס מתחזקת תחושת המחויבות של החייל ליחידה. החייל חש כי הוא חלק מקבוצה גדולה יותר ומיוחדת, אשר בכוחותיו וביכולתו לתרום לה באופן אישי. מאידך גיסא, ההבחנה בין היחידות באמצעות סמלי הסטטוס מסייעת להתפתחותה של אווירת תחרות ביניהן, התורמת אף היא להגברת הלכידות בקרב החיילים בכל יחידה ויחידה, וליצירת מה שמכונה "גאוות יחידה". ההנחה מאחורי הפעולות להגברת הלכידות היא שככל שהלכידות בין הלוחמים תגבר, כך יגבר האמון האישי של כל חייל בשאר החברים בקבוצה. אמון זה הוא שיבטיח את המשך הלחימה של החייל לצד חייליו, הוא שיבטיח כי יחלץ לעזרתם תוך סיכנו האישי, והוא שיקנה לו את האמונה כי יזכה ליחס דומה מצדם (Hauser, 1980).

אמון החייל בחבריו נבנה על בסיס התנסויות משותפות ("גיבוש"), שיתוף פעולה ותמיכה חברתית. ואכן, כפי שמחקרים בצה"ל ובצבאות זרים הוכיחו - יחידה מלוכדת ומגובשת, ששוררים בה ערכים של רעות ועזרה הדדית תהיה בעלת 'אורך נשימה' רב יותר בשעת הקרב ותניע את החייל לפעילות הרואית ולו בשם רעיו הלוחמים (Rielly, 2000; Marshall, 1947; וינוקור-חי, 2004). ביטוי לכך ניתן למצוא בדברים הבאים מפי אל"ם ד' בריאיון לירחון "סקירה חודשית" (לפיד, וחגיבן צבי, 1989):

"אומנם, נער בן 18 מגיע לצבא די מגובש באופיו ובאישיותו, אולם הוא עובר תהליך מורג גיוסו - וזהו תהליך של התגבשות במסגרת הקבוצה [...] גם אנשים, המגיעים מסביבה חברתית רעועה, עוברים תהליך כזה, והם מוזהים עם המסגרת, עם המפקד ועם היחידה, כשהחברה בקבוצה הם המשפחה שלך. וכמו בכל קבוצה קיימות נורמות: חייל כזה יקום ויסתער ולו רק

הבחונים את ההקשר החברתי שבו מתבצעת הלחימה הוא מבורך, אולם אין די בו. הטענה המרכזית, שתעמוד בבסיס החלק השני של מאמר זה, גורסת כי המבקש להאיר ולהבין את סוגיית המוטיבציה לעומקה אינו יכול להתעלם מכך, שמוטיבציה ללחימה היא לא רק התנהגות או מעשה אינדיבידואלי אלא גם, **תופעה חברתית!** הבנה מעמיקה של סוגיית המוטיבציה ללחימה מחייבת לראותה על פני רצף, שקצהו האחד עוסק במשתני מיקרו, בצרכיו הבסיסיים והראשוניים של האדם, עבור למשתנים המייצגים את ההקשר של הקבוצה הקטנה (היחידה) וכלה במשתני מאקרו, המצויים בקצהו השני השל הרצף, והמסבירים את המוטיבציה ללחימה בהקשר החברתי הכולל של האינדואלוגיה והתרבות השלטת.

בשל קוצר היריעה, לא ניתן לדון בשני קצות הרצף בכפיפה אחת. מטעמים אלו נחלק את הדיון לשניים: המאמר הנוכחי ייחד לדיון ערכני בשאלת המוטיבציה ללחימה בהקשר הישראלי, תוך שימת דגש, כאמור, בעיקר בסוגיות של לכידות היחידה, מנהיגות וערכים. במאמר השני בסדרה, אשר יופיע בגיליון הבא, ננסה לשפוך אור על השאלה באיזה אופן סוגיית המוטיבציה ללחימה בחברה הישראלית היא סוגיה מובנית תרבותית, היינו: מה הם המנגנונים שדרכם החברה הישראלית מעודדת, משמרת ומנציחה את המוטיבציה ללחימה בקרב צעיריה, ואם השינויים שחלו בחברה בישראלית בעשור האחרון - החל בהסכמי אוסלו, המשך בפיגועי הטרור, וכלה בפרוץ אינתיפאדת אל-אקצא עשויים לרמוז על שינויים במוטיבציה זו.

כאמור, עד היום לא קושר בין רמת המיקרו, הבוחנת סוגיות של מנהיגות, לכידות, ומשתנים אינטר-פסיכיים של היחיד ובין רמת המאקרו הבוחנת היבטי אקלים תרבותי-חברתי בסוגיית המוטיבציה ללחימה. מאמר זה והבא אחריו ינסו אפוא לשפוך אור על שני היבטים משלימים אלה, ובכך לתרום להבנה מעמיקה יותר של תופעת המוטיבציה ללחימה בהקשר הישראלי.

מוטיבציה ללחימה בצה"ל: מלכידות היחידה ועד ל"רוח צה"ל"

"בשני מאמצים נפשיים חריפים מאוד צריך כל חייל קרבי לעמוד בשעת מלחמה. המאמץ האחד כרוך בהתגברות על הקשיים הגופניים הרבים הפוקדים אותו בתנאי שדה ובקרב. המאמץ האחר כרוך בהתגברות על הפחד ועל התדהמה מפני אש האויב [...] הניסיון הורני, כי הפחד מפני אש האויב תובע מאמץ נפשי הרבה יותר גדול מפני הקשיים הגופניים [...] הגעתי למסקנה כי קל יותר להביא את היחידה לידי כך שהיא תוכל לתמוך לאורך מספר הגון של קילומטרים תוך כדי מעבר מנשולים קרקעיים קשים, מאשר לחשלה מפני פחד ותדהמה עד שתילחם כיאות, מתוך משמעות וסיוע הדדי, תחת אש אויב."

(סא"ל מ' פעיל, "האם יתנהגו כגברים תחת אש?" יוני, 1959)

ציוות אנשים על-פי מידת ההיכרות בינים ורמת הלכידות הצוותית שלהם, עשוי לא רק לשמור יותר על חייהם (או לפחות על בריאותם הנפשית) אלא להבטיח ביצוע קרבי יעיל הרבה יותר. מידת ההיכרות, האמון והלכידות של האנשים חשובה עד כדי כך שבמקרים שבהם יחידה סופגת מספר רב של נפגעים וזקוקה לתגבור משמעותי - עשוי המפקד לשקול את התועלת שבהוספת כוח אדם "טרדי" ליחידה אל מול החשש מפני פגיעה בלכידות ובאחוות הלוחמים. במקרים רבים נמצא כי יעיל יותר להשאיר יחידה מאוישת חלקית שיש בה מחסור בלוחמים, ובלבד שתישאר מגובשת ומלוכדת דווקא בשעות הגורליות של הלחימה (גל, 1999).

אכן, **מנהיגות המפקד** היא אחד הגורמים המרכזיים המשפיעים על המוטיבציה ללחימה של פקודיו. כבר במאמרם הקלאסי הנחשב עד היום לאחד המאמרים החלוציים והמרכזיים ביותר בסוגיית המוטיבציה ללחימה, מתארים Shils & Janowitz (1948) את המשקל המרכזי של המנהיגות לעידוד מוטיבציה ללחימה, תוך שהם מתמקדים בתפקודו של צבא גרמניה במלחמת ה-2. Shils & Janowitz טוענים כי המוטיבציה ללחימה ביחידה תימשך כל עוד המפקד מספק מנהיגות שעימה ניתן להזדהות, וכל עוד הוא מעניק תמיכה וזוכה לתמיכת החיילים. כשהם נשענים על התאוריה הפסיכודינמית מבית מדרשו של פרויד, האמינו Shils & Janowitz כי היחידה מחליפה את הקבוצה הראשונית האחרת בחיי החייל, קרי המשפחה, ואילו המפקד ממלא את דמות אבי המשפחה, הדואג והמטפח את רווחת החייל. כראיה, מובאת התנהגותם של הקצינים בצבא גרמניה, אשר תודרכו לזכור את ימי ההולדת ותאריכים חשובים אחרים בחיי חייליהם, ופעמים רבות אף פנו אל החיילים תוך שהם מבטאים את המילה Kinder ("ילדים"). דמות האב האולטימטיבית הייתה, כמובן, דמותו של המנהיג היטלר. ואכן, המסירות של צבא גרמניה וההזדהות עם היטלר היו ללא ספק הגורמים העיקריים למוטיבציה העצומה של צבא גרמניה בלחימה בצבאות הברית, וההסבר ליכולת ההתנגדות העזה שלו, במיוחד לקראת סוף המלחמה. האמונה בכוונות הטובות של ה'פיהרר', במסירות ובדאגה שלו כלפי רווחת העם הגרמני הייתה גורם מוטיבציוני אדיר לכוחות גרמניה. אם נשתמש בהשאלה במונחי פרויד, כפי שהופיעו בספרו Group Psychology, הרי צבא גרמניה הונע מכוח האהבה השווה שהרעיף המנהיג-האב על כל אחד מחייליו-ילדיו, ושתחתיו התאחדו כל הכוחות ליחידה (משפחה) אחת גדולה (Kershaw, 1987).

המנגנון הפסיכולוגי הבסיסי הדרוש ליצירת מוטיבציה ללחימה בקרב הוא אפוא ההזדהות. מושאי ההזדהות הנדרשים הם שלושה: הזדהות עם תפקיד הלוחם, עם המערכת הצבאית ועם המפקד (גל, 1999). ראשית אפוא על החייל להזדהות עם תפקידו

בשל הידיעה, שהוא לא יוכל להסתכל בעיני המפקד והחיילים בקבוצתו.

ראוי לציין כי בצה"ל בניית הלכידות ביחידה אינה תוצר בלבדי של האימונים בשירות הסדיר של החייל. המנגנון של שירות מילואים מסייע אף הוא בשמירה על רמת הלכידות של היחידות גם בזמן שלום. שירות המילואים הוא מובלעת של צבא בתוך חיי היומיום, המאפשר לגבר הישראלי להתחכך עם מצבי לוחמה ברצף של פרקים, במהלך עשרות שנות חיים. פרקי המילואים החוזרים ונשנים, שהם בבחינת חוליות המתוחמות בזמן ובמקום כשרשרת חיים ארוכה, מנציחים את המלחמה למשך רוב החיים (לומסקי-פרד, 1998). במהלך שירות המילואים, מחיות היחידות את הזיכרון הקבוצתי סביב המלחמות ומבנות אותו כל פעם מחדש. איחוד הקבוצה בשירות המילואים מסייע לשמר את החברות המבוססת על החוויה הצבאית, את אחוות הלוחמים ואת לכידות היחידה (לוי, 1989).

Catignani (2004) מביא את מלותיו, בהקשר זה, של סגן במיל' עמוס הראל, המתאר את תגובותיהם של חייליו בשובו ליחידה, לאחר שנעדר ממנה זמן קצר בלבד במהלך מבצע "חומת מגן" באפריל 2004 (פורסם באנגלית):

"But once I got there this time, I got all kinds of looks from commanders, soldiers who were under my command, and so on. They kept saying, "Oh, we thought we would never see you again" and so on, and I was only absent for one tour which I did, of course, serve somewhere else... People were a bit doubting for the first few minutes- "where has he been"?"

יכולת החייל לשתף את חבריו ליחידה בקשיין, בחששותיו ובפחדיו, לא רק מהווה עדות ללכידות החברתית, אלא מהווה אף מגן בפני הלחץ בעתות לחימה ולאחריה. מחקרים שנערכו בעקבות מלחמת יום-הכיפורים, מלחמת לבנון ואף לאחרונה בהקשר ה'עימות המוגבל', הראו כי יחידות מלוכדות, שבה הלוחמים חשים תחושת הזדהות ושייכות לקבוצה, אחריות אלה כלפי אלה ואמון בזולתם, הן גם יחידות עמידות יותר בפני לחץ, שחיקה ותגובות פסיכיאטריות של פגועי-קרב (Solomon, 1987; Bradshaw, 1986; Belenky, 1987; וינוקור-חי, 2004). בהקשר זה, ממצאי המחקרים חד הם: לוחמים אשר ימצאו את עצמם מנותקים מיחידתם המקורית, נלחמים עם חיילים שאינם חבריהם לנשק - מועדים לסכנת קרב פי כמה מחיילים הנלחמים עם יחידתם האורגנית. בהקשר זה נמצא כי למפקד יש משקל מרכזי ומכריע (גל, 1999). אחד מתפקידיו המרכזיים הוא לדאוג לכך שחייליו מקבלים את התמיכה שלה הם נזקקים, ולעודד את חייליו להביע את רגשותיהם ואת חששותיהם. העדר תמיכת המפקד נמצא כגורם הניבוי העיקרי לתגובות-לחץ בשעת קרב (Combat Stress Reaction). זאת ועוד, מפקד שיביא בחשבון

גבוהה, וזו דוגמא של מג"ד, אשר נטע בלב האנשים שלו את האמונה ביכולתם האישית."

תרומת המפקד להגברת המוטיבציה של החייל בשדה הקרב מתבטאת לא רק בהעלאת הרמה המקצועית של היחידה או בדאגה לרווחתו של החייל. תפקיד המפקד המשמש מעין דמות הורית עבור חייליו-ילדיו אינה מסתכמת רק בדרך שבה "גידל" את חייליו, היינו: בדאגתו להבטחת לכידות היחידה, רוח הצוות ואחוות הלוחמים. השפעתו על המוטיבציה של החייל בשדה הקרב מתבטאת גם באופן שבו הוא מתווך את מנגנוני החשיבה והתחושה הסובייקטיביים של החייל, היינו: בדרך שבה המפקד מציג ומפרש לחייליו את מצבי הקרב ובצורה שבה הוא "צובע" את תגובותיהם הראשוניות של לוחמיו מיד לאחר מכן (גל, 1999). הנחת המוצא העומדת בבסיס דברים אלו גורסת כי תגובות הלוחמים בשדה הקרב ואופן התמודדותם על הלחימה, נקבעים לאו דווקא על-ידי המאיימים האובייקטיביים של הלחימה (עוצמת האש, יחסי הכוחות, תנאי הראות, וכדומה), אלא דרך התפיסה הסובייקטיבית שבה תופס כל לוחם ולוחם את המצב שבו הוא נמצא. המוטיבציה של החייל בשדה הקרב מושפעת מאותם תהליכים קוגניטיביים (הכרתיים), אשר מתווכים בין נתוני המצב האובייקטיביים לבין הצורה שבה לוחם זה או אחר תופס אותם ומגיב עליהם. לשון אחר: תגובות הלוחמים יושפעו מהפרשנות או מהתפיסה הסובייקטיבית של המצב, וכן מהציפיות שתפתחנה אצל הלוחמים לגבי יכולתם לטפל במצב - ולא דווקא מהנתונים האובייקטיביים. גם כאן ממלא המפקד תפקיד מכריע, המהווה מעין פריזמה מגשרת בין נתוני הפתיחה (שהם גורמי הלחץ הקרביים) לבין תגובות הלוחמים. תפקידו המתווך של המפקד מתבטא באופן שבו הוא ישפיע על תהליך ההערכה הקוגניטיבית של הלוחם, על אותה תפיסה סובייקטיבית לגבי מצב הלחץ הקרבי שבו הוא נמצא ולגבי יכולתו להתמודד עם המצב (גל, 1999). משתנה נוסף המסביר את הקשר בין מנהיגות למוטיבציה בקרב נעוץ אפוא בתפקידו של המפקד כמספק מידע, כיוצר תחושת קוהרנטיות וזדאות בקרב החיילים (Catignani, 2004).

חשיבות העברת המידע להגברת המוטיבציה בקרב מוצאת את ביטויה במחקרים רבים שנערכו בצבא הישראלי (לדוגמה: Gal, 1986; גל, 1999; רווה, 2003) ובצבא ארה"ב (ראה, למשל: Spizer, 1999). במחקרים אלו נמצא כי לתכנים ולאופן שבו העביר המפקד את המידע, דרך הצגת הדברים, טון הדיבור, ההבעה והרגש - לכל אלה תרומה מובהקת להפחתת התחושה של איזודאות, להגברת הביטחון העצמי של הלוחם, להפחתת חששות ולהגברת המוטיבציה ללחימה.

משתנה מרכזי נוסף, המשפיע על המוטיבציה של החייל ללחימה

במסגרת המערכת הצבאית. במונח "תפקיד", אין הכוונה לתפקיד הספציפי שממלא החייל במסגרת הכוח, אלא לתפקיד הממוסד (Institutionalized Role), היינו: לעצם העובדה שהלוחם הוא קודם כול חייל במדים, במסגרת צבאית, השייך ליחידתו ונתון למרות מפקדו, ולא סתם "אזרח" (Stouffer et al., 1949). גל (1999) רואה את המפקד כמי שמהווה את גורם המפתח בהזדהות החייל הלוחם עם התפקיד ועם המערכת הצבאית. בדומה לתהליכי הזדהות אחרים בבית, במשפחה, ובמערכת החינוכית, טוען גל, המנהיג הוא שיוביל להזדהות - בין שמדובר באב המשפחה, במורה ובמחנך או במפקד היחידה. באמצעות הזדהות עם המפקד ועם המסרים שהוא מעביר מפתח החייל את הזדהותו עם המסגרת - בין שזו הפלוגה, החטיבה, הצבא בכלל או המדינה. יתירה מזו, הזדהות זו היא התנאי הבסיסי והראשוני למוטיבציה של החייל ולהתמודדותו המוצלחת ברגעי הלחץ בשדה הקרב.

ההנחה הרואה במפקד כמי שעל כתפיו מונחת האחריות לרווחה הפיסית והנפשית של החייל, וכמי שיש בכוחו להגביר את המוטיבציה של החייל בשדה הקרב היא מרכיב מרכזי בתפיסת המנהיגות בצה"ל. ביטויים לכך ניתן למצוא בקרב שדרת הפיקוד, כדוגמת התשובה שהעניק מפקד בכיר בריאיון שערך עמו הירחון "סקירה חודשית" בימי האינתיפאדה הראשונה (1989). לשאלה, "איך היית מסרטט את הפרופיל ההתנהגותי של מפקד בשטחים, כשעליו לנטוע באנשיו מוטיבציה?" ענה:

"...הדגם המרכזי ביותר הקבוע בעניין הוא מ"פים ומג"דים. אני אומר להם, כי אני מצפה מהם לגילוי נחישות, יוזמה, איפוק והרתעה. מי שיגלה מרכיבים ותכונות אלה, יוביל את יחידתו ויעמוד מול כל המצבים. בשטחים ראינו, כי מבחן הפעילות של היחידה אינו שונה מן המבחן בכל התמודדות. במקרים שבהם המ"פ/מג"ד מקרינים נחישות ומגלים יוזמה, ומצד שני כשצריך הם מגלים איפוק, גם החיילים בעצמם יקרינו אותם דברים."

מאוחר יותר בריאיון, מפרט אל"ם מ' דוגמה של מפקד הדואג הן לרמה המקצועית וגם לחיזוק ביטחונם העצמי של החיילים, ועל-ידי כך מעלה את רמת המוטיבציה:

"אחת מיחידות הח"ד, שנמצאה אצלנו בשטחים, סבלה ממוטיבציה ירודה מאוד, אשר נבעה מוסיטיגמה בשל כישלונות קודמים במקומות אחרים. הדימוי המבצעי היה נמוך מאוד. אותו מג"ד לקח את הגדוד, ובמסלול ארוך של אימונים - בעיקר תעסוקה בעזה - הצליח לטעת בהם תחושה של יכולת [...] המג"ד חיזק בהם את האמון ביכולתם העצמית, הטיף לכך אישית בהתנהגויות יומיומיות, כלומר כל דבר, החל מהשכמה וכלה במסדר-שינה בלילה. הראיה - אותה יחידה גמרה את הפעילות הזאת כשהיא נחשבת ל"ליגה לאומית", בעלת מוטיבציה גבוהה מאוד. אנשים שם הפגינו יוזמה ברמה

ו"זירת העורף", שבה הסיפור האישי עומד במרכז (אלמוג, 2004).

הירידה במוטיבציה לשירות קרבי יוחסה לאירועים פוליטיים ולחוסר הסכמה לאומית לגביהם, כגון: השירות בשטחים, מלחמת לבנון, או לאירועים המבשרים עידן חדש - הסכמי אוסלו, מזרח-תיכון חדש, ועוד. אולם, נראה כי נכון יותר יהיה לראות בהיחלשות המוטיבציה ללחימה בקרב הצעיר הישראלי תוצאה לא של אירוע פוליטי-חברתי כזה או אחר, אלא תהליך רחב ועמוק שהתפתח שנים וגרר ניפוץ של מיתוסים ואתוסים, אשר טיפחו שנים את המוטיבציה ללחימה בחברה הישראלית והפכו אותה לערך בפני עצמו. על היבטים חברתיים אלו של המוטיבציה ללחימה נרחיב במאמר הבא, אולם בשלב זה נתעכב בכל זאת לדון באופן שבו המוטיבציה ללחימה נתפסת כערך **בקוד האתי של צה"ל**.

ראשית, חשוב להדגיש ולומר כי אף שהקוד האתי של צה"ל הועלה על הכתב אך בדצמבר 1994 במסמך הקרוי "רוח צה"ל" ערכים וכללי יסוד, "הרי ערכים המזוהים עם התנהגות חייל צה"ל בשעת הקרב עוצבו במהלך כל שנות הלחימה עוד טרם קום המדינה, במלחמת השחרור ובמלחמות שהיו לאחר מכן (גונן, 1999). לא כאן המקום לסקור את התפתחות מערכת הערכים של צה"ל ואת המקורות שמהן ינק. לענייננו נציין כי ערכים אלו יצרו נורמות התנהגות ברורות לגבי המצופה מן החייל בקרב. אמירות, כגון: "אחרינו", "אין משאירים פצועים בשטח", "המפקדים מסתערים בראש", "המעז מנצח", "ליזום, להוביל ולנצח" - כל אלה היו המצפן הערכי של הצבא, ולא הותירו ספק בדבר הנורמה המצופה מן החייל בשעת הלחימה. הערכים הללו ונורמות ההתנהגות הנגזרות מהן עברו כתורה שבעל-פה מדור אחד של לוחמים למשנהו, כשהם באים לידי ביטוי בנאומי מפקדים, בספרי זיכרונות ובמורשת הקרב (גונן, 1999).

אך, כאמור, רק בשנת 1994 נוסח באופן רשמי הקוד האתי של צה"ל. צה"ל הנפיק העתקים של הקודקס האתי בדמות מסמך מתקפל שגודלו אינו עולה על גודלה של תעודת הזהות. כפי שנושא כל אזרח את תעודת הזהות בכיסו או בארנקו, כך שאף, יש להניח, גם צה"ל כי כל מפקד וחייל ישא את "רוח צה"ל" בכיסו. יתרה מזו, מסמך זה הופץ לכל יחידות צה"ל וניתן לראותו תלוי במשרדו של עד אחרון המפקדים, בכיתות הלימוד ובחדרי ההרצאות. ואכן, כפי שהוגדר בתחילת המסמך: "רוח צה"ל הוא תעודת הזהות הערכית של צה"ל, אשר ראוי שתעמוד ביסוד הפעולות של כל חייל וחיילת במסגרת צה"ל, בשירות סדיר ובשירות מילואים [...] על פי רוח צה"ל ינהגו, יחנכו ויבקרו את עצמם ואת זולתם."

צה"ל השכיל אפוא להבין כי מעבר להיות הקוד האתי מסמך המפרט את דפוסי ההתנהגות הראויים, הרי הוא גם כלי לשליטה פנימית בהתנהגות ובדפוסייה. כל קוד אתי ניתן לשימוש מושכל

הוא המשתנה של מערכת ערכים (Value System), המהווה חלק מהרפרטואר של החייל. הספרות הכירה זה מכבר בתרומתם של ערכים שונים על המוטיבציה ללחימה של הכוח הצבאי (ראה, למשל, Moskoss, 1976 ו־ Bourne, 1970 בהקשר של הלחימה האמריקאית בווייטנאם וכן Bartov, 1991 המנתח את התנהגות הוורמאכט במלחה"ע ה-2). עם זאת, במדינת ישראל התפיסה הרואה את הצבא כארגון על-מפלגתי, "צבא העם", הופכת את הסוגיה של המוטיבציה כפונקציה ערכים ואידאולוגיות לסוגיה רגישה מאין כמוה. זו אולי הסיבה לכך שמפקדים העדיפו לאורך השנים להפחית בחשיבות ערכי החייל, ותחת זאת להעצים את משקלם של לכידות היחידה ומנהיגות כגורמים המרכזיים המשפיעים על המוטיבציה של החיילים. ביטוי להנחה זו ניתן למצוא בשיחה שנערכה בשלהי שנות ה-80 עם אל"ם ד' בגיליון מיוחד שייחד כתב-העת "סקירה חודשית" לנושא מוטיבציה. לשאלה, מהי השפעתם של ערכי החייל על המוטיבציה, ענה המפקד הבכיר:

"גם במחקרים ובספרות נתנו בשעתו משקל יתר לגורמים טרומיים, כגון חינוך בבית, חינוך בבית-הספר ומערכת-ערכים. לצערנו, מאופיינת מוטיבציית החייל פחות על-ידי מטענו האישי והרקע החינוכי שלו ויותר על-ידי מה שנקרא בספרות "דרגת הלכידות". אם החייל אינו מנותק מן הסביבה ומרגיש בה היטב - הוא יהיה בעל מוטיבציה גבוהה. אם החייל הוא בעל מטען ערכי מסוים, שאותו רכש בבית ובבית-הספר, הוא יגיע ליחידה המועדיפה נטיות אישיות, יחידה לא מגובשת, בעלת רצון לקריירות אישי ובלתי מלוכדת, לא יעזור לו המטען שרכש בעבר, ולהפך - חייל המגיע ללא מטען ערכי למוסגרת המוטמיעה בו הרגשה שהוא חלק חשוב ומשפיע בקבוצה, יפתח מוטיבציה הרבה יותר גבוהה. הגורם הדומיננטי, אם כך, הוא, כאמור, היחידה והלכידות."

גם אם מבקש להתחמק מהסוגיה הערכית, ולהעמיד במרכז דבריו את משקלן של לכידות היחידה ומנהיגות מפקדיה, מוצא עצמו אל"ם ד' מזכיר, ולו בחטף, מושגים כגון "נטיות אישיות" ו"רצון לקריירות" - מושגים שניתן לקשור אותם עם ערכיה של חברה אינדיבידואליסטית. ואכן, קשה לדבר במונחי מוטיבציה ללחימה במנותק מהסוגיה של ערכים ואידאולוגיה. שהרי, כפי שהיטיב להבחין אל"ם ד', מעבר החברה הישראלית מחברה קולקטיבית השמה במרכז מעייניה את ערכיו ואת צרכיו של הקולקטיב, אל חברה אינדיבידואליסטית השמה במרכז את צרכיו ואת ענייניו של הפרט, מהווה את אחד הגורמים המשפיעים ביותר על המוטיבציה לשרות קרבי בצה"ל. כבר עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה, כאשר הגיעה המחלוקת בין שמאל לימין לשיא, ולאחר מכן עם השגשוג הכלכלי של שנות ה-90, ניתן היה להבחין בניצני תהליך אשר יצר למעשה שתי זירות: "זירת החזית", שבה ההקרבה האישית לטובת הכלל עומדת במרכז,

ל"רוח צה"ל, הכוללת את ערך "אהבת המולדת", כערך יסוד העומד ביסוד השירות בצה"ל.

הוספת הערך "אהבת המולדת" לערכי רוח צה"ל היא עדות לכך כי מוטיבציה ללחימה איננה רק תוצר של סיפוק צרכים ברמת היחיד, לכידות הקבוצה הקטנה או הקשר שבין המפקד לחייליו. תכופות של המלחמות והצורך לגייס את הצעירים למען הקולקטיב, חייבו את החברה הישראלית מראשית ימיה להבנות את המוטיבציה ללחימה מבחינת ערכית-תרבותית. הוזה אומר: היה על החברה למצוא דרכים לחזק באופן שיטתי ומכוון את ההכרה בנשגבות של השירות הקרבי ואת מיתוס ההשתתפות במלחמה כחוויה הרואית (מוסה, 1993; לומסקי-פדר, 1998).

במאמר הבא, השני בסדרה זו, ננתח כמה מן התכנים הבולטים שהושרשו בחברה הישראלית, ובעיקר את האמונות החברתיות בדבר צדקת היעדים של המאבק היהודי-לאומי, אמונות המתייחסות לביטחון, לפטריוטיות ולדה-לגיטימציה של היריב. בנוסף נדון במיתוס הלוחם ובמנגנוני החברות אשר סייעו להנחיל אמונות ומיתוס זה לטיפוח ולעיבוד של המוטיבציה ללחימה בחברה הישראלית. שהרי, כפי שכבר נטען קודם לכן, מוטיבציה ללחימה היא אמנם התנהגות המבטאת על-ידי היחיד, אולם השואף להבין את שורשיה אל לא להתמקד בחקר הפרט בלבד. מוטיבציה ללחימה אינה ניוונה אך ורק מן הקשר שבין הלוחם למפקדו, ובין הלוחם לחבריו - יהא קשר זה אמיץ כלל שיהיה. ערכיו והרפרטואר הפסיכולוגי של היחיד מהווים אך את קצה קצהו של הקרחון. מתחת לפני השטח נמצאים מנגנונים חברתיים-תרבותיים, אידאולוגיות, אתוסים ומיתוסים המשמרים ומנציחים את המוטיבציה ללחימה בחברה הישראלית. היטיב לבטא זאת יצחק רבין, בנאום שנשא על הר הצופים, כשקיבל תואר כבוד ד"ר לפילוסופיה לאחר מלחמת ששת הימים:

"[...] המלחמה היא עניין קשה ואכזרי בעיקרו, מלווה בהרבה דם ודמעות, אך דווקא במלחמה הזאת שעברה עלינו, באו לידי ביטוי גילויים מופלאים של אומץ לב וגבורה [...] גילויים אלה - ראשיתם ברוח וסופם ברוח. התעלותם של לוחמינו לא בזכות הברזל באה, אלא בזכות התודעה של שליחות עליונה, של הכרה בצדקת ענייננו, של אהבה עמוקה למולדת ושל הכרת התפקיד הקשה שהוטל עליהם - להבטיח קיום האומה במולדתה; לקיים - ואפילו יהיה זה במחיר חייהם - זכותו של עם ישראל לחיות חיי במדינתו."⁸

מילותיו של הרמטכ"ל דאז, רב-אלוף יצחק רבין, ממחישות יותר מכול עד כמה הסוגיות של מוטיבציה ללחימה, ביצוע מיטבי בשדה הקרב וניצחון שזורים בתודעה הישראלית בסוגיות ערכיות-אידאולוגיות של צדקת הדרך ואהבת המולדת. רק התבוננות רחבה אפוא המתרוממת מעל העיסוק השכיח במשתנים ברמת הפרט והיחידה, תאפשר להאיר את הסוגיה

כמכשיר חינוכי לטיפוח דפוסי ההתנהגות הראויה וכסולם מעשי לשיפור מתמיד של דפוסי ההתנהגות על יסוד הרצון לנהוג כראוי (כשר, 2002). עיון בערכים הנכללים במסמך מגלה מספר דפוסי התנהגות המתיישבים עם מוטיבציה גבוהה ללחימה. כזה הוא, למשל, הפירוט של הערך "דבקות במשימה וחתירה לניצחון", הגורס כי "החייל יילחם ויפעל באומץ לב נוכח כל הסכנות והמכשולים שבפניו, וידבק במשימתו בנחישות ובתבונה, עד כדי חידוף הנפש". [הדגשה שלי, ע"ז]. גם בפירוט הערך "דעות" ניתן למצוא תיאור של מוטיבציה גבוהה לסייע לחבריו לשירות "מתוך אחווה ומסירות". המסמך אינו מפרט את ההקשר של שדה הקרב ומשתמש במונח הכללי "חבריו לשירות", אולם המשך המשפט מתיישב היטב עם תיאור של לחימה בשדה הקרב, ככתוב: "ו" (החייל) ייחלץ תמיד לעזרתם כשהם זקוקים לו או תלויים בו, חרף כל סכנה או קושי, עד כדי חידוף הנפש". [הדגשה שלי, ע"ז].

אין זה תמוה כי רוח צה"ל, בהיותו - בין היתר - כלי לשליטה פנימית בהתנהגות החיילים, ישאף לבטא את הנחיצות במוטיבציה גבוהה ללחימה בין שורותיו. אולם, יש שסברו שאין די בהנחלתם של ערך הדבקות במשימה וערך הרעות. מפקדים רבים אשר עיינו בקודקס האתי של צה"ל עם הפצתו ב-1994, חשו כי דבר מה נעדר ממנו. לדידם, יש להוסיף ערך - על אותו כינו "אהבת הארץ" או "אהבת המולדת", כדי להבטיח את הגברת ההזדהות עם המטרות של המשימה הצבאית ואת ההכרה בחשיבות השירות בצה"ל. טענה זו זכתה לביקורות רבות מצד מי שעמד בראש הוועדה לניסוח הקוד האתי של צה"ל, פרופ' אסא כשר. במאמר חוצב-להבות ונזעם הוא פורט את הסיבות, מדוע אין לכלול ברוח צה"ל את הדרישות ל"אהבת הארץ" או "אהבת המולדת" (כשר, 2002). לענייני רלבנטי הטיעון הבא, הקושר (ובצדק) את אהבת המולדת והמוטיבציה ללחימה. וכך מסביר כשר את התנגדותו:

"המדינה רשאית לדרוש מהאזרח - בתורו ועל-פי יכולתו - להשתתף בלחימה לכוון הגנה על האזרחים ועל מדינתם. אבל היא אינה רשאית לדרוש מהאזרח להיות בעל מוטיבציה מסוימת להשתתף בלחימה, כאשר הנתון הטבעי, המוכר והרווח הוא שיש מוטיבציות שונות לעשות כן. [...] אין זה מן הראוי שיעלה על הדעת לחייב את כל החיילים להחזיק באחת מהן דווקא [...] כשם שלא עלה על דעתו של איש לפסול את המוטיבציה העומדת על הרעיון של "אהבת הארץ", כך לא מן הראוי היה שיעלה על דעתו של איש לחייב את כל החיילים להצטייד ב"אהבת הארץ" או להרשות למפקדים לנסות לחנך אותם לאהבה כזאת או אחרת."

למרות התנגדותו של כשר אשר הועלתה בדיון מטכ"ל שנערך בנושא, החליט פורום מטכ"ל ב-2001 לאמץ הצעה מעודכנת

מקורות

המרתקת של מוטיבציה ללחימה בהקשרה הכולל - הוא ההקשר החברתי-תרבותי.

הערות שוליים

■ אוריין, ד' (1996). דמות הערבי בתאטרון הישראלי. תל-אביב: אור-עם.

■ אלמוג, ע' (2004). פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית. כרך ב', חיפה: זמורה-ביתן והוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.

■ אלמוג, ע' (1997). הצבר: דיוקן. תל-אביב: עם עובד.

■ אלמוג, ע' (1993). "אנדרטאות לחללי מלחמה בישראל: ניתוח סמיוולוגי" מגמות ל"ד, 179-210.

■ בר-טל, ד' (1996). מנשולים בדרך אל השלום - אמונות חברתיות של שכסוך בלתי נשלט: המקרה הישראלי. ירושלים: המכון לחקר הטיפוח בחינוך מטעם אוניברסיטת העברית.

■ בר-טל, ד' (1999). הסכסוך הערבי-ישראלי כבלתי-נשלט והשתקפותו בספרי הלימוד הישראליים. מגמות, ל"ט (4), עמ' 445-491.

■ גונן, א' (1999). "מנהיגות וערכים", בתוך: א' גונן, וא' זכאי (עורכים). מנהיגות ופיתוח מנהיגות - מהלכה למעשה (עמ' 93-115). משרד הביטחון, ההוצאה לאור.

■ גל, ר' (1999). "מנהיגות בקרב". בתוך: א' גונן, וא' זכאי (עורכים). מנהיגות ופיתוח מנהיגות - מהלכה למעשה (עמ' 199-231). הוצאת משרד הביטחון.

■ וינוקור-חי, ו' (2004). "טכניקות להגברת אורך הנשימה בעימות המוגבל". בין הזירות - כתב עת לענייני מדעי ההתנהגות בצה"ל, 2, 60-68.

■ זפרן, ע', בר-טל, ד' (2003). השפעת תחושת הפחד ודימוי עצמי של קרבן על אמונות הביטחון הישראליות: זיכרון השואה והשלכותיו על תהליך השלום. בתוך: מ' אל-חאג', א' בן-אליעזר (עורכים). בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בעידן משתנה. חיפה: אוניברסיטת חיפה, ההוצאה לאור, עמ' 329-367.

■ כשר, א' (2002). "רוח צה"ל ואהבת הארץ". מערכות, 382, 78-72.

2 הציטוטים נלקחו מתוך: "לומסקי-פדד, ע' (1998). כאילו לא הייתה מלחמה - סיפורי חיים של גברים ישראלים (עמ' 30-31). ירושלים: מאגנס - הוצאת הספרים של אוניברסיטת העברית.

3 הציטוט לקוח מתוך: Manning, F. D. (1991). "Morale, Cohesion and Esprit de Corps". In: R. Gal & D. A. Mangelsdorff (Eds.) *Handbook of Military Psychology*, pp. 453-454, Chichester, Eng.: John Wiley & Sons

4 לדיון ביקורתי בהערכה המופרזת של ה"לוחם בשלטר-דחק" בצבא דיגיטלי, ראה מאמרם של שמיר ובן-ארי (1999). "מנהיגות בצבא פתוח? קשרים אורחיים, משגרות בין ארגוניות ושינויים במנהיגות הצבאית העתידית." שמיר ובן-ארי מנתחים את הסכנה שהסתמכות יתר על ההתפתחות הטכנולוגית בחיזוי ההתנהגות האנושית בשדה הקרב, וגורסים כי כל עוד הלוחמים הם בני-אדם (ולא רובוטים), סביר להניח כי נורמות חברתיות ונטיות אנושיות ישפיעו על הביצועים בשדה הקרב לא פחות מטכנולוגיות חדשות. אף שהמחברים עוסקים בעיקר בטיבה של המנהיגות בצבא המחזר, רבות מטענותיהם רלבנטיות גם ללוחם הפשוט.

5 ניסיון להתמודד עם סוגיה זו של מניעים פנימיים וחיצוניים ללחימה, ראה במאמרו של: Bruce Newsome (2003). The myth of intrinsic combat motivation. *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 26 (4), pp. 24-46

6 יוצא דופן בהקשר זה הוא מחקרה המקיף של לומסקי-פדד (1998), החוקר את חזויית הלחימה מבעד לעיניהם של חיילים ישראלים במלחמת יום-הכיפורים. מספר פרקים בספר מיוחדים להבניה התרבותית של החוויה ההרואית של המלחמה בחברה הישראלית, ובכלל זה אתוס הלוחם ותהליכי החברות המעודדים את המוטיבציה ללחימה בקרב הצעיר הישראלי.

7 פורסם בטור "מפנקסו של מג"ד" בעיתון *מערכות*, גיליון ק"ב, סיוון התשי"ט, יוני 1959, עמ' 63.

8 לקוח מתוך: גונן, א' (1999). "מנהיגות וערכים", בתוך: א' גונן, וא' זכאי (עורכים). מנהיגות ופיתוח מנהיגות - מהלכה למעשה, עמ' 113. משרד הביטחון, ההוצאה לאור.

- לוי, ע' (1989). "תגובות הקרב במלחמות ישראל, 1948-1973". **שיחות**, ד, 60-64.
- לומסקי-פדר, ע' (1998). **כאילו לא הייתה מלחמה - סיפורי חיים של גברים ישראלים** (עמ' 31-30). ירושלים: מאגנס - הוצאת הספרים של האוניברסיטה העברית.
- לפיד, ח', ובן-צבי, ח' (1989). "המפקד כמעורר מוטיבציה: שיחה עם אל"ם ד." **סקירה חודשית**, 36 (6), 40-36.
- לפיד, ח', ובן-צבי, ח' (1989). "מוטיבציה בקרב חיילים ובקרב מפקדים: שיחה עם אל"ם מ." **סקירה חודשית**, 6 (6), 44-41.
- מוסה, ג' ל' (1993). **הנופלים בקרב**. תל-אביב: עם עובד.
- נוי, ש' (1991). **לא יכול יותר: תגובות ללחץ קרב**. תל-אביב: משרד הביטחון.
- סלומון, ז' ופולם, ח' (1990). "אירועי חיים, תגובת קרב ותסמונת פוסט טראומטית", **מגמות ל"ב**, 537-546.
- פופר, מ' (1989). "ניהול מנהיגות, מוטיבציה ומחויבות". **סקירה חודשית**, 36 (6), 9-3.
- פופר, מ' (1999). "מנהיגות: היער ושביליו". בתוך: א' גונן, א' זכאי (עורכים). **מנהיגות ופיתוח מנהיגות - מהלכה למעשה** (עמ' 19-32). הוצאת משרד הביטחון.
- פורמן, מ' (1994). **ילדות כמרוקחה**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פירר, ר' (1985). **סוכנים של החינוך הציוני**. תל-אביב: ספריית פועלים.
- פעיל, מ' (1959). "האם יתנהגו כגברים תחת אש?" **מערכות**, 34, 63-64.
- רוה, ס' (2003). "השפעת תהליך 'חיסון ללחץ' על תחושת הקוהרנטיות, אי ודאות נתפסת ותחושת הלחץ של חיילים במסגרת פעילות מבצעית". **בין הזירות - כתב עת לענייני מודעי ההתנהגות בצה"ל**, 1, 64-42.
- רוגן, א' (1989). "התיאוריה של הנעת אנשים". **סקירה חודשית**, 36 (6), 22-35.
- שמיר, ב', בן-ארי, א' (1999). "מנהיגות בצבא פתוח? קשרים אזרחיים, מסגרות בין-ארגוניות ושינויים במנהיגות הצבאית העתידית". בתוך: א' גונן, א' זכאי (עורכים). **מנהיגות ופיתוח מנהיגות - מהלכה למעשה** (עמ' 282-257). הוצאת משרד הביטחון.
- Bar-Tal, D. (1991). Contents and origins of the Israelis' beliefs about security. **International Journal of Group Tensions**, 21, 237-261.
- Bartov, O. (1991). **Hitler's army: Soldiers, Nazis, and war in the Third Reich**. New York: Oxford University Press.
- Baumeister, R., & Leary, M. P. (1985). "The need to belong: Desire for interpersonal attachment as a fundamental human motivation." **Psychological Bulletin**, 117 (3), 497-529.
- Belenky, G. (1987). "Battle stress, morale, cohesion, combat effectiveness, heroism, and psychiatric casualties: The Israeli experience. In: G. Belenky (Ed.). **Contemporary Studies in Combat Psychiatry**. London: Greenwood Press.
- Bodard, G. (1916). **Losses of life in modern wars: Austrian-Hungary, France**. Oxford.
- Boene, B. (1990). "How unique should the military be? A review of representative literature and outline of synthetic formulation". **European Journal of Sociology**, 31 (1), 3-59.
- Bradshaw, D. M (1995). "Combat stress casualties: A commander's influence. **Military Review**, 75, p. 20.
- Bourne, P. G. (1970). **Men, stress, and Vietnam**. Boston: Little, Brown.
- Catignani, S (2004). Motivating soldiers: The example of the Israeli Defense Forces. **Parameters- US Army War College Quarterly**, Vol. 34 (3), pp. 108-121.
- Copeland, N. (1942). **Psychology and the soldier**. Harrisburg, PA: The Military Publishing Co.

- Driskell, J.E., & Olmstead, B. (1989). "Psychology and the military". *American Psychologist*, 44(1), 43-54.
- Gal, R. (1986). **A portrait of the Israeli soldier**. London: Greenwood.
- Greely, J. & Cotton, R.(Eds.). (1989).**Roots of strategy**. Harrisburg, Pa: Stackpole Books.
- Hauser, W. (1980). "The will to fight". In: S. C. Sarkesian (Ed.). **Combat effectiveness: Cohesion, stress, and the volunteer military**. London: Sage.
- Kellet, A. (1988). "The soldier in battle: Motivational and behavioral aspects of the combat experience. In B. Glad (Ed). **Psychological dimensions of war**, pp. 215-234.
- Kelly, G. A. (1986). **Mortal politics in eighteenth century France, historical reflections**. Waterloo, Canada.
- Kershaw, I. (1987). **The "Hitler Myth": Image and reality in the third Reich**. Oxford: Clarendon Press.
- Langsman, W. C. (1954).**The world since 1919**. New York.
- Liddell, D. E. (1998). "Operational art and the influence of will." **Marine Corps Gazette**, p. 52.
- Manning, F. D. (1991). "Morale, Cohesion and Esprit de Corps". In: R. Gal & D. A. Mangelsdorff (Eds.) **Handbook of Military Psychology**, pp. 453-454, Chichester, Eng. : John Wiley & Sons.
- Marshall, S. L. A. (1947). **Men against fire**. New York: William Morrow.
- Milgram, N. A.(1986). "An attribution analysis of war-related stress: modes of coping and helping. In: N.A. Milgram (Ed.). **Stress and coping in time**. New York: Bunner/ Mazel, 9-25.
- Moran, L. (1945).**The anatomy of courage**. Boston.
- Moskos, C. (1970). **The American enlisted man**. New York: Russell Sage Foundation.
- Moskos, C. (1976). "The military", **Annual Review of Sociology**, 2, 255-277.
- Newsome, B (2003). The myth of intrinsic combat motivation, **The Journal of Strategic Studies**, Vol. 26 (4), pp. 24-46.
- Rielly, R. J. (2000). "Confronting the tiger: Small unit cohesion in battle. **Military Review**, 80, p. 63.
- Shils, E., & Janowitz, M.(1948). "Cohesion and disintegration in the Wehrmacht in World War II", **Public Opinion Quarterly**, 12 (2), 280-315.
- Smith, D. (2002). "The Freudian trap in combat motivation theory." **The Journal of Strategic Studies**, 25 (3), 191-212.
- Solomon, Z. (1986). "Effects of social support and battle intensity on loneliness and breakdown during combat. **Journal of Personality and Social Psychology**, 51, 1269-1273.
- Spizer, M. J. (1999). "Leadership and combat motivation: The critical task." **Military Review**, May-June 1999, 66-70.
- Stouffer, S. A., Devinney, L.C., Star, S.A., & Williams, E. M. (1949). **Studies in Social Psychology in World War II: Vol. 2. The American Soldier: Combat and its Aftermath**. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Watson, S., J. (1994). "Religion and combat motivation in the Confederate Armies." **The Journal of Military History**, 58, 29-55.